

DOBAI PÉTER

Magyar kereszt

RÉSZLET AZ 1999-BEN ÍROTT IRODALMI FORGATÓKÖNYVBŐL. A TERVEZETT FILM NEM KÉSZÜLT EL. A RENDEZŐ ANDRÁS FERENC LETT VOLNA.

Minden nemzet filmtörténete alatt ott húzódik egy széles telér, az el nem készült, le nem forgatott filmek története, melyről a közönség szinte semmit sem tud, pedig sorsuk nem kevésbé izgalmas, mint az elkészült filmeké.

Az MMA Kiadó leletmentő könyvsorozata, a *Láthatatlan filmtörténet*, nem csak a mindenkor cenzúra bűneinek feltárása miatt fontos, hanem mert rávilágít arra, hogy filmtörténetünk csakis a tervbe vett, de soha be nem teljesült filmekkel együtt lesz teljes. Nem pusztán azért, mert kordokumentum az el nem készült film is, hanem mert ez az árnyékvilág, ez az alternatív filmtörténet cáfolja azt a velejéig dogmatikus ideát, miszerint a történelemben mindig mindennek épp úgy kell történnie, ahogy történt.

A *Magyar kereszt*, Dobai Péter 1999-ben írott forgatókönyve tökéletes példa a láthatatlan magyar filmtörténetből, egyrészt, mert sohasem lett belőle film. Pedig az író igen jól értő filmes, András Ferenc rendezte volna, aki 1988-ban a *Vadont*, Dobainak a szabadságharc leverése utáni önkényuralmi korszakot megidéző nagyregényét filmre vitte.

Másrészt, mert a *Magyar kereszt* drámai súlypontját egy hajdani (1972-es) forgatás közben elkaszált film története adja. A filmbeli „elveszett (sőt a hatalom által ellopott) film”, az *Együtthatók* Dobai Péter második filmrendezése lett volna, a szilenciumra ítélt *Archaikus torzó* (1971) után. „Filmemet félkész állapotában betiltották.” A BBS-ben készülő, a dokumentumfilm, a filmes szociográfiát, a heppeninget, a fikciót ötvöző film sorsát megpecsételte és társadalomkritikája. A május 1-jei felvonulás valahogy nem úgy alakul vázszon, ahogy a kultúrpolitika látni szeretné, a részeg (!) felvonulók elhullajtják a szocializmust éltető transzparenszeket, a Gellérthegy oldalában fiataloknak rendezett koncerten pedig egy provokatívan körülhordozott vörös zászlót koboznak el Dobaiéktól a civilnek álcázott titkosrendőrök.

A *Magyar kereszt* egy elveszett, betiltott nemzedék, a „nagy generáció” sorsát is felidézi. Tényleg „nagy” volt ez a generáció? A kérdés jogos, de kinek címezzük? A művészeknek, a kultúrpolitikának? Nyilván az utóbbinak. Minden nemzedékben ott a lehetőség, hogy maradandót alkosson. Ha hagyják. A „nagy generáció” tagjai a „levegőtlen présből” előbb vagy utóbb nyugatra szöktek, elhallgattak, halálra itták magukat, az öngyilkosságba menekültek, vagy épp behódoltak. A cenzúra – lélekontás.

Lehet-e ott folytatni, ahol akkor abbahagyták velük a játékot, a filmezést, a szerelmet? – kérdi 1999-ben a *Magyar kereszt*. Hiszen a puha diktatúrának vége. A keserű választ Dobai egy szerelmi varázslatba rejtve adja meg: a vidéki remeteségbe visszahúzódott filmbeli rendezőt (Barth) harminc év múltán felkeresi zord magányában hajdani szerelmének lánya (Judith balesetben elhunyt anyjának tökéletes hasonmása), és beleszeret. Dobai „finom szövésű depressziójá”-val megfér a nosztalgia, de nem illik bele a heppiend: ami eltört, soha többé nem ragasztható meg.

SCHUBERT GUSZTÁV

A „SZÍNHÁZ”

Budapest: egy régi romos pincerendszer
Mennyezet nincs. A falak omladoznak, a padló korhadt deszkáin csak pallókon lehet áthaladni. Olyan az egész tér, mint egy lebombázott, szocreál kultúrház vagy egy régen elhagyott, amatőr „kamaraszínház”.

Barth kezénél fogva segíti Judithot. A lány lassan, óvatosan lépked a billegő, félrecsúszott pallókon. Fölréne egy „színpadszerű” dobogóra. Az emelvény, az egész „kis színtér” recseg-ropog valahányszor csak egy lépést is tesznek. Barth arcán szokatlan, mély derű, mármár valami „feszült jókedv”, izgatottság tükröződik. A lány arcán ellenben önfegyelemmel uralt félelem látszik, de a férfi sarkában igyekszik maradni, néha kénytelen belekapaszkodni „vezetője” karjába, nehogy a silány pallókon elvágódjon.

Barth (figyelmesen, szomorú nézéssel körülpillant a romos hodályban, a silány színpadon): Ne féljen, Judith! Hát ez maradt a szocialista realizmusból..., ez maradt a homo sovieticus, a homo kominternicus magyar változatából... Úgy néz ki az egész, mint Hitler kancelláriája Berlin ostroma után...

Judith: Tegezzen végre! Hányszor kértem már! Különben én nem félek... Mi ez a rémes hely? Mire használtátok ti „annak idején”?

Barth (felnevet, baljós nevetéssel): Ez a rom egykor kultúrpalota volt..., underground „kultúrpalota”... Hát nem látszik? Itt mutatták be első színdarabomat..., vagy nevezzük nagyképűen drámának? Anyád játszotta benne a főszerepet. Nézd, éppen ott állt, amikor a monológot mondta..., aztán kicsit közelebb jött a nézőtérhez, és akkor ugyanazt a monológot elénekelte... Halász Péter rendezte a darabot, és ő is játszott benne egy szerepet... Egy bátor szerepet! Halász Péter ott állt, abban a falrepedésben... Itt Breznyik állt... Közélemben Bálint Pista..., ott, ha jól emlékszem, Szentjóbó Tamás feküdt egy „hordozható lövészárokban”, ahogy ő nevezte azt a művét... Itt meg... (Barth bejárja a dobogót) igen, itt Hajas Tibor állt, Biki... Az ő szerepét is ő maga tervezte meg: felgújtotta önmagát... Aztán szerencsére a megriadt leányok, akik epizódszerepeket játszottak a darabban, tűzoltófecskendőkkel eloltották Hajast, még mielőtt szénné égett vol-

na, mint egy buddhista szerzetes... Itt állt a kamera, mögötte Lugossy István. Volt egy második kamera is, azt Forgács Péter kezelte... Na, és nézze! Itt állt Csengery Adrienne, aki bizonyos időközönként Monteverdi *Poppeájából* énekelt..., mellette a férje, Moldován Domokos... És a fő ember..., igen, itt ült egy karosszékben Erdély Miklós, és olykor beleszólt a rendezésbe, sőt néha még a színészeket is ő instruálta... Itt állt Máté Mari és még néhány egyetemista lány... Itt pedig egy nő állt, anyaszült meztelenül, feszes vigyázzban, fején második világháborús rohamsisakot viselt és részleteket mondott a *Himnusz*ból... És itt, kicsit a színpalak mögé rejtőzve, Bódy Gábor állt, figyelte, mi történik, és néha ő is beleszólt a rendezésbe, a színészek irányításába, sőt, ha jól emlékszem, egy-két fájdalmas strófát Bódy is elénekelt a *Himnusz*ból, bár erre senki nem kérte meg őt... A darabot persze azonnal, másnap betiltották, többeket beidézett a BM, és a darabról készült filmet elkobozták... Mehetünk, Judith!

szentendre

A több nemzedéket reprezentáló, gyűjteményes kiállítás vakító napfényben úszó terméi. Sok honi és külföldi lá-

togató járkál, néha meg-megáll a festmények előtt.

Judith: Nézd! Ott van, azon a falon, kinagyítva a te négysoros versed!

Barth (egy másik plakátot olvas, azon Erdély Miklós bemeszelt fényképe látható): AMI KÉSZÜL, AZ KÉSZ VAN! (nevetve) Milyen igaz! Bár az is lehet, hogy Erdély lusta volt..., nem volt türelme, kitartása befejezni elkezdett munkákat, talán ezért írta le ezt a bölcs mondatot: „Ami készül, az kész van!”
Zsabyay Judith eközben már egy másik vers-plakátot olvas.

Az akadémikusoknak, a humanistáknak
AZ ÖNKÉNTES, A VÁLASZTOTT HATALMASOKNAK
nehéz úgy élve maradni,
úgy élve maradni, ahogy meghalt
Szokratész. (Barth)

A termek tele vannak újjgazdag sznobokkal, alig lehet hosszabban szemlélni a kiállított festményeket. Barth a forgatagban mégis elidőzik egy festmény előtt. *Judith* odamegy hozzá.

Barth: Ezt a képet Gyarmathy Tihamér festette, a hatvanas évek elején, végén... Akkor persze nem állították ki, romantikus, lendületes absztrakció..., még a címe is szép: *Horizontális áramlás*, 1971. Erőtéljes, mégis

Együtthatók

(forgatás Halász Péter lakásszínházában – Lugossy István operatőr, Dobai Péter, Máté Mária)

„játékos” kép... De hogy került ennyi japán erre a szentendrei kiállításra...? (ezt nevetve kérdi Barth)

(NOTA BENE: erre a kiállításra részben magángyűjteményekből, részben az alkotók műterméből gyűjtötték össze több nemzedéknyi művész – egykor tiltott – festményeit. Ezt kell majd tennünk a film forgatása idején is!)

Judith a kiállítás mottójául választott, négysoros Barth-verset olvassa. Néha egy-egy japán, homlokához nőtt videokamerával, udvariasan továbbtolja *Judithot* a vers-plakát elől.)

Az igazi múzeumok a föld alatt vannak.

Az igazi képeket bemeszelte a tisztaság.

Az igazi Észak nem olvad.

Az igazi Dél halálos napszúrás. (Barth)

(NOTA BENE: ezt a nagyszabású, több festőnemzedék életművét legalább egy-egy művel bemutató gyűjteményes kiállítást ugyanaz a festőművész né szervezte meg nagy energiával, türelemmel és a művészet iránti alázattal, akivel már találkoztunk szentendrei műtermében!)

Erre a gyűjteményes kiállításra természetesen kivonult a televízió is. Egy egész stáb. De ők nem a kiállított festményeket filmezik, hanem az „új-előkelő” közönséget, a szépen öltözött hölgyeket, közeli képeket is készítenek egyik-másik föltűnően csinos nő arany és ékköves fülbevalójáról, drága nyakékéről, karperecéről, magasan felsliccelt szoknyájáról.

Judithnak feltűnik, milyen heves, kitörő örömmel látják viszont és üdvözlök (főleg nők) *Barthot*, akit hosszú évek óta nem láttak, azt sem tudták él-e, hal-e?

Különösen a galéria tulajdonosnője – *Szolent Eszter* – tesz meg mindent azért, hogy a festményeket sorra nézegető *Barth* közelében maradhasson. E célért – elég ingerülten – egy fiatal rádióriporternőt is elutasít.

Szolent Eszter: Édesem, én most nem érek rá... Hiszen látja! Itt van az egész kurva televízió is... Hívjon majd fel..., és akkor megcsináljuk a riportot! OKÉ!?

Ezzel le is rázza magáról a rádiós leányzót, magnetofonnal, mikrofonnal együtt. És elindul *Szolent Eszter*, át a termeken, hogy megtalálja *Barthot*.

Barth éppen egy olyan festmény előtt áll meg, amely őt ábrázolja. Meglehetősen agresszív, fiatalkori kép ez róla. Az arcvonások mögött, amelyek jól felismerhetőek, kusza, vibráló színekben nagyon intenzív háttér látszik. Amint Szolent Eszter odalép mellé, Barth nyers, szinte parancsoló hangon szól a nőre.

Barth: Eszter! Ezt a képet távolítsd el! Most! Azonnal!

Mintha magyarázatot várna, egy pillanatig a férfit ábrázoló festményre néz, aztán csodálkozó szemmel Barthra figyel, de nem szól. Int egy közelükben álló pincérfiúnak, az hozzáját.

Szolent Eszter: Kérem, legyen szíves ezt a képet lekasztani és levinni a raktárba! Lehetőleg feltűnés nélkül tegye!

Pincérfiú: Igenis, asszonyom! Máris!

A tolongásban senki sem veszi észre, hogy egy festményt lekasztanak a falról és kiviszik a teremből...

...Szolent Eszter az egymásba nyíló termeken pillantást vet két-három festményre, megnézi magának a pezsgőző társaságot, aztán folytatja kissé elkésett kiállításmegnyitóját (most már hangosbeszélővel).

Hölgyeim és uraim! Én a legbelső szobát nem a honi festők képeivel rendeztem be... A hálószobámról beszélek, uraim! A magyar avantgarde alkotásait a szalonban, a folyosókon, a hallban láthatják! Most, hogy véget ért az évtizedes *atrófia*, véget ért a szellemi sorvadás, a ránk kényszerített pangás, tévelygés, véget ért szellemi száműzetésünk: kiállíthatjuk az évtizedeken át üldözött avantgarde alkotásokat is...

Hölgyeim és uraim! (Észre sem veszi, hogy nem messze tőle egy szép lány és egy még szebb fiú *seguidillát*, *hármás ütemű*, *híres spanyol táncot táncol*)...

Térjünk vissza, menjünk a hálószobámba! Ott látni fogják Franz von Stuck, Lovis Corinth és mások képeit. Ezek a festmények az én tulajdonomban vannak. És néhány csodálatos képet a római iskola mestereitől... De most nem ezért vagyunk itt! Hanem azért vagyunk itt, hogy az évtizedekig kirekesztett magyar avantgarde alkotásairól beszélgessünk... Habár maga a nagy Winckelmann írta le: egy festményt szavakkal nem lehet megmagyarázni és nem is szabad!

De minek is beszéljek én önöknek, uraim? (Itt a hölgyekről Eszter már meg is feledkezik.) Minek tartsak én előadást az úgynevezett Szentendrei Iskoláról? Barcsay Jenőről, Kósa Sipos Lászlóról, Ferenczy Károlyról? Vajda Lajosról, Korniss Dezsőről, Deim Pálról? Vagy akár azokról, akik nyugatra mentek: Lakner, Gyémánt László, Méhes László, Tóth Endre, Csernus Tibor, Szabó Ákos... Sokakat közülük maga a „szocialista kultúrpolitika” szinte biztatott a távozásra, mert mind emberi, mind művészi szempontból persona non graták voltak... Hát akkor pedig menjenek, hiszen úgysem volnának képesek ábrázolni a „szocialista embert”..., a „szocialista esztétikát”..., a „szocialista erkölcsöt”..., tehát úgy szólván semmit nem lennének képesek „képviselni”... Ők pedig sorra, szépen el is mentek innen...

Hölgyeim és uraim! Köszönöm megtisztelő figyelmüket! A kiállítást ezenel megnyitom.

Szolent Eszter megnyitója alatt, Barth mindvégig El Kazovszkijjal beszélgetett. Judithot a tolongásban szem elől tévesztette. Barth és El Kazovszkij párbeszédét nem lehet hallani az általános hangoskodás, a „viták”, a zaj elnyomja hangjukat.

Szolent Eszter ismét egy hanglemezt tesz fel, ezúttal a kubai Guantanamerát.

Együtthatók

(Máté Mária, Hajas Tibor, Herényi Gabriella, Halász Arisztid és Dobai Péter)

Váratlanul, a műterem felől megjelenik egy nő, nem lehet eldönteni egzaltált-e, vagy csupán spicces, netán tökrészeg? A csigalépcsőn lefelé jövet, verset mond, francia nyelven.

*Tel du bois refendu en tas,
le monde s'amoncelle au sol,
les choses compressent, écrasent,
embrassent les unes les autres,
ce qui les détermine toutes d'autant
qu'elles sont.*

Még néhány francia szót mond, ezek Gyarmathy Tihamér festménycímei.

Densification... Espace en expansion... Croissance... Rencontre des Espaces... Terek találkozása, Istenem!

Az iménti verset elmondó nő – noha senki nem figyel rá – tovább beszél.

Verset mondó nő: Ez József Attila verse! (Az *Eszmélet* negyedik strófája. – A szerk.) Én fordítottam franciára... Mindig is rajongtam a geometriáért és az integrálszámításért... a párhuzamosok! Ó, Bolyai János... (Az egyik szép szőke pincérlánynak int, az oda-siet.) Hozzál, szívem, még egy pohár pezsgőt... Bolyai Jánosnak! Ahol az időknek vége, ott kezdődnek a terek!

Barth sokáig néz, „figyel” egy festményt. Jánosz Ferenc („Firinc”) képe ez, Bódy Gábor arcát idéző portré. Mellette Barth kézzel írt mementó-plakátja.

Kezdetben volt a halál – Bódy Gábor, 1946-85

*Az igazi múzeumok a föld alatt vannak.
Az igazi képeket bemészelt a tisztaság.
Az igazi Észak nem olvad.
Az igazi Dél halálos napszúrás.*

Régen nem él már Bódy Gábor és már régen nem halott. Egykor úttörő, sőt megütközést keltő művei immár a filmkultúra szerves részévé váltak. Nem hiába. „Things don't finish just because they stop happening.” („A dolgok nem fejeződnek be pusztán azért, hogy megszűnnek történni.”) Mi több: amikor egy alkotó végleg elválik műveitől, azok attól kezdve igazán az övéi, nincs több beavatkozás, a beavatás veszi kezdetét. Bátor lehetne ezt az emlékeztést Ady egyetlen verssorával nyitni, miképpen zárni is, Gábornak bizonyára tetszene: „Ah, be minden élet mindegy.” Mi történt veled, miközben merészen mást akart? Ama sokat idézett Pasolini-mondat igazolódott volna be barátom sorsán, miszerint: *...az utazás megkezdődött, az út véget ért...* A kezdetek zárandoka az ember: visszatér régi helyekre, ha elmúlt, „lezajlott” időkre – „időségekre”, „Gezeiten – nincsen és soha nem is lesz visszatérhetése.

1. Egyetemi évek: Bódy filozófiatörténelem szakra, én filozófia és általános nyelvészet szakra jártam, 1965-ben láttuk egymást először ifjú Lukács-tanítványok harsány kórusában. Mindjárt két világitótorony mutatta meg nekünk az igaz irányt: Prof. dr. Zsilka János nyelvész, a jelentéstan legkiemelkedőbb tudósa és Prof. dr. Pier Paolo Pasolini, aki sok más alkotótevékenysége mellett ugyancsak nyelvész volt, a szemiotika és a szemantika professzora. Mondhatni: e két nagy férfiú a mi tanulmányainkban, vitáinkban, írásainkban találkozott egymással. Az ősforrások ők ketten voltak a hivatalosan, katedrákról oktatók, hirdettek *marxista esztétika, etika*, az úgynevezett *marxista filozófiatörténet* pártos-munkásörös-KISZ-es kényszer-tanainak vaksötétjében, mindennapi és eszmei világtalanságában.

2. Sok-sok olvasás és szép leányzó koszorúja körülöttünk. Regényes élet... Nem tarthatott sokáig.

3. Aztán lassan-lassan paradigma- és dimenzióváltás: a FILM.

4. A Balázs Béla Stúdió meghódítása: munkával, harccal, az ifjúság rohamával, éppen a Kádár-rezsim immár „irreverzibilis konszolidációjának”, szürkehályogos éveiben. Körülöttünk kiváló társak: Erdély Miklós, Hajas Tibor, Szentjóbó Tamás, Halász Péter és többen mások.

5. Az *Agitátorok* című játékfilm forgatása és azonnali betiltása 1969-ben. E műben Bódy Gábor forgatókönyvíróként, dramaturgként és színészként egyaránt munkatársa volt a rendező Magyar Dezsőnek.

6. Ha Bódy Gábor egyáltalán valaha is BM-ügynök (besúgó) lett (vagy valamely máig ismeretlen presszióval, zsarolással azzá tették), akkor e fatális lépés ezekre az időkre tehető. Oka? Lehet, hogy semmi több mint az, hogy az amúgy is nárcisztikus Bódy szerette volna megnézni tulajdon arcát a hatalom zavaros víztükrében. Lehet más oka is, kevésbé esztétikai (bár ki állítaná, hogy a hatalom nem szép?!), például az, hogy tudatosan integrálja sokat támadott személyét a hatalomba, onnan nyerjen támaszt, ha okulást nem is.

7. Szép leányzó koszorújából: menekülés a választott társ, a szerelem, a házasság vélt oltalmába.

8. Az alkohol. Bárok, kocsmák: ősi balkáni inspirációs erőter. Garázda, tékozló életmód és annak gyors megszokása, beidegződése, függés, megbélyegzettség.

9. „Rohanunk” a kompromisszumokba. Körkörös stressz. Az alkohol egyformán oldóan hat az összes receptorra.

10. A „marxista világnézet” erősebb oldala: önnön nemlétezése. A Vörös Téren végigdübörgő tankok, rohamlövegek, rakéták a „marxista világnézet” gyengébb oldalát jelentik, és pedig azt, hogy anakronisztikusan mégis „létezik” (terhére az emberiségnek...) egy olyan diktatúrafüggő eszmerendszer, amelyben az egyén csupán lánctalparab, tervgazdálkodási adat (élő, fogyasztó tény...), tovatűnő kondenzcsík... Mindennek tudatosítása még nem jelenti mindennek leleplezését is!

11. Érték- és idő-álló tévéfilmek, experimentális filmek, úttörő szemléletű dokumentumfilmek, videó-bravúrok, színházi rendezések után Bódy a klasszikus játékfilm felé fordul, reményei szerint magát a műfajt megújítandó. Az

idő fogy, de ez a nemzedék nem veszi észre, vagy nem törődik vele. (Holott az idő, a naptár, a határidő szintén a hatalom része!)

12. Bódy rövidre mért életében politikai „térfélcsere” következik: Berlin! Méghozzá a legendás és mesterségesen legendásított Nyugat-Berlin! Ez a város a hidegháború igazgyöngye, olyan kalózlobogós, régen bolyongó-hánykolódó hajók is révbe érhetnek itt, mint a Bódyé.

13. Kezdetét veszi a veszélyes ingázás Berlin és Budapest között, és nincs „nyomáskiegyenlítés”. Trapéz: immár háló nélkül. Bódy kihívó géniusza mégis megújul és újít, mind az elméleti, mind a gyakorlati filmforgatási munkák egymásutánjában robbanásszerű a kibontakozása. Mindegyre harcol a „privát” világnézetért, a bevallható és vállalható történelemért, miközben egyre tisztábban érzi, hogy immár puszta élete múlik azon, amit családnak, feleségnek, gyermekeknek nevez a legősibb hagyomány, a világi és az egyházi erkölcsstan, az önvédelem, az illem és az Atyaisten is.

14. Észre sem veszi, hogy bizonyos politikai erők mintegy önmagával ölelik meg. Politika és konszenzus helyett: filozófiát akar és ahhoz – melleleg – új társadalmi rendszert, kifejezetten nem „pártállamit”! Az ilyen tervek mindenhol államellenesek, felforgatóak, a hatalom szempontjából életveszélyesen destruktívak. Bizonyos, hogy Bódy, az órá igen jellemző flegmával (amit természetesen csakhamar szorongás és pánik követ) fogja fel, hogy ő sem több mint a nemzetközi filmipar szellemi ágyútölteléke. Folyamatosan pénzre van szüksége, mert a filmkészítés leginkább a háborúhoz hasonlít. Filmjeinek, videóinak, televíziós alkotásainak száma: 25! Egybegyűjtött filmművészeti, esztétikai és szemiotikai írásai három kötetet tesznek ki. Ha erre az életműre gondolunk, főhajtással kell elismernünk, hogy Bódy Gábor Pasolini „paradoxonát” annak mindkét értelmében beteljesítette: „Vagy kifejezést nyerni és meghalni, vagy kifejezetlenül maradni és halhatatlanul.”

A *Magyar kereszt* forgatókönyve, Dobai Péter bevezetőjével és az *Együtthatók* megmaradt jeleneteit tartalmazó DVD-melléklettel szeptemberben jelenik meg az MMA Kiadó és az MNF – Filmarchívum közös kiadásában.